

FAO Voluntary Guidelines for Securing Sustainable Small-Scale Fisheries in the Context of Food Security & Poverty Eradication

GA

TECHNICAL SERVICES
FOR COMMUNITY DEVELOPMENT

EKUKUFOO

GBETSƆƆMƆ NI AJE TSUIJURƆNAA AƐE HA, KONI EWAJE NU MLI LOI JARAYELII BIBII LE NI AKENAKAI FEEMƆABAA NIYENII YI, NI AGBENE AƐE BULE OHIA SHISHI.

Wolo nɛɛ ni ji: “ GbetsƆƆmƆ Ni Aje TsuijurƆnaa AƐe H, Koni Ewaje Nu Mli Loi Jarayelii Bibii Le Ni AƐe Nakai FeemƆ Abaa Niyenii Yi, Ni Agbene AƐe Bule Ohia Shishi” le n eno kpɛlemo keje maji ni fata “Niyenii Ke Okwaayeli GbejianƆtoo” ni ho “Jɛnmaji EkomefeemƆ GbejianƆtoo”(FAO) le shishi le deŋ. Ni akpɛle wolo nɛɛ no ye faŋŋ mli aƐe jɛŋŋ muu fɛɛ yelikebuamƆno ye June, 2014.

Nɔni sa kadimo waa ye SSF gbetsƆƆmƆ wolo nɛɛ he ji aƐe, piŋmƆ ni nu mli loi jarayelii bibii ni yƆo jɛŋ muu fɛɛ ke afii babaoo etsƆ mli koni ayɔsenaagbai ni amɛ ke kpeo le jogbaŋŋ ni agbene ana gbɛfaŋŋo ni amɛ tsuƆ ye loo jarayeli fi srƆtoi ni yƆo amɛ maji le amlɛ le hewo aŋma wolo nɛɛ.

Ye jɛŋ fɛɛ le, eye mli aƐe shika titri ni anye nu mli loi jarayeli mli le jɛo nu mli loi jarayelii bibii le aŋƆo moŋ, shi akpoo amɛ,ni asusuuu amɛ he be ni afeƆ yinƋkpei ye nu mli loi jarayelii fi srƆtoi le mli le. Shi ye enɛɛmei fɛɛ sɛɛ le, amɛ tee no amɛ fi shi ni amɛ ke ek etsu nii ye maji babaoo amlɛ.

Eye mli aƐe loi titri ni an le jɛo akutsei ni nu mli loi jarayeli bibii nɛɛ je mli le moŋ, shi bɔni akpoo amɛ afii ohaɪ abo ye faŋŋ mli ye maji komei amlɛ hewo le, amɛ yaa no amɛ yeo ohia, abuu amɛ, asho adesai ahegbe ni amɛ yƆo aƐe amɛ ya amehie ye shihile ke agbene amɛ kusumi mli le ye amɛ deŋ.

SSF gbetsƆƆmƆwolo nɛɛ haa wɔnaaake maji ni fata FAO le he le eyoƆe nɔni yaa no le,ke moƆdeŋ fɛɛ ni aabo koni ah nu mli loi jarayelii bibii an gbe he ni sa amɛ ekonŋ be ni loo jarayeli yaa hie le ke shika gbejianƆtoo mli.

Bɔni afee ni moƆfɛemƆ an gbɛfaŋŋo jogbaŋŋ ye gbetsƆƆmƆ wolo le mli hewo le, Jɛnmaji EkomefeemƆ keha nu mli loi nitsulbi ayelikebuamƆ le ji kui bibii le atɛŋ mo titri ni ye ebuo ye nakai feemƆ mli. Ye anukwale mli le,FAO ke UN fɛɛ ekpɛle no ye faŋŋ mli aƐe, aƐe gbetsƆƆmƆ wolo nɛɛ afee kaimƆno keha Chandrika Sharma, ni no mli le eji wolo ŋmalɔ kpanaa keha ICSF le, ke agbene humoko ni nu mli loi jarayelii bibii le anitsumo hegbei le k etsui no waa le.Anako le doŋŋ keje beni Malaysia kɔƆyɔŋ lele MH 370 le laaje ye March,2014 le. No mli le ehie gbe no ke mli ya Mongolia keha FAO kpei ko ni ato he gbejiano koni eke yelikebuamƆ ah, keha gbetsƆƆmƆ wolo le noƋpɛlemo.

GbetsƆƆmƆ wolo le hie kukuji oha (100) ni ajara mli awo fi nyoŋma ke etɛ (13) mli. Afo gbetsƆƆmƆ wolo nɛɛ no kuku ni aƐe fee wolo nɛɛ. John Kurien ni fata mei ni to ICSF kuu le shishi le wo wolo nɛɛ feemƆ hewale eh kuu le. Ni eke aafee afii nyoŋmai ejwe (40) etsu nii ye nu mli loi jarayelii bibii akutsei babaoo mli ye jɛŋ fɛɛ titri le Kerala ni yƆo India le.

HIEKPAMƆ

Ato SSF gbetsɔwɔ wolo le shishi koni ekanya 1995 FAO jenba he mlai keha nu mli loi jarayeli ye gbe ni ja no. Ewieɛ nu mli loi jarayelii bibii leahe ke agbene hu nɔfɛɛno ni hii ke yei ni tsuɔ le feɔ koni ame nitsumɔ le ashwere . Nu mli loi ni anaa le fá kpotoo jeɔ nu mli loi jarayelii bibii le aɲɔ, ni ame wolɛmei ni tsuɔ ene le oha mlajaa 90 ye jen fɛɛ. Nu mli loi jarayelii bibii leke wooyaa akutseile damɔshi keha mei ni ekole ametsuuunitsumɔ kome aloo mei ni bɔɔ mɔdeɲ ake ametsake amehɛ ke wo shihilei srɔtoi amlɪ, ni hefɛɛhe ke bɔni ametsuɔ ene he nii amehaa. Bei pii le ejiweku nitsumɔ ni ehe shi waa ye ame akutsei le amlɪ. Ayaa nɔakpoɔ amɛ. Nu mli loi jarayelii bibii akutsei le yaa nɔ amɛ yeɔ ohia ye gbei srɔtoi aɲɔ. Ebe mlɛo kraa akeabaaya nɔ aye abuanu mli loi jarayelii bibii le ni amedamɔ shi. Atsarayitsei, ni afee shigbelemɔ jogbanɲ dani anyɛ afee gbetsɔwɔ wolo nɛɛ. Ni bei fɛɛ bei le amɛ jeɔ jenmajɪ adesai ahegbei le yi amɛ haa.

1. OTII NI MAMƆ WƆ HIE

Afee gbetsɔwɔ wolo nɛɛ, ni ehá nu mli loi jarayelii bibii:

Awo jen muu fɛɛ niyenii yibaamɔ hewale

Ni ekanya yelikebuamɔ ni eke haa ye shika heletemɔ mli ke wɔ adesai awɔsɛɛ kpakpa namɔ ye jen fɛɛ

Ni ehá nu mli loi nitsumɔ le ashwere ye shihile ke shika gbefanɲ ni amɛle bɔni amɛ

baakwe amɛ nitsumɔ nɔ jogbanɲ

Beni agbeɔ naa le, esa ake gbetsɔwɔ wolo nɛɛ aha mɔfɛɛmɔ ana gbefanɲo ni nu mli loi jarayelii bibii tsuɔ, yelikebuamɔ ni amɛ ke háá ke otii ni mamɔ amehie.

Dani abaanyɛ ashe otii nɛɛ ahe le, esa ake awo adesai hegbei ke nitsumɔ hewale. Esa ake awo akutsei ni nu mli loi jarayelii bibii yɔɔ mli le hewale, ni amɛ ke amehɛ awo yɲkpɛi srɔtoi ni afeɔ le mli, ni amɛ ke fo amɛ nɔ ake amɛ baakwe amɛ nitsumɔ nɔ jogbanɲ. Gbetsɔwɔ wolo nɛɛ gblaɔ jwenɲmɔ keyaa majɪ ni kpaako amɛ náá amɛ hieyaa le ahiamɔnii aɲɔ titri , etsɔɔ naagbaini nu mli loi jarayelii bibii akutsei ni beyelikebualbile kekpeɔ ke amɛ he sɛɛnamɔ.

2. ADEBƆƆ KE NIBII NI YAA NƆ

SSF gbetsɔwɔ wolo le ji suɔmɔ mli ni aje akpa jen shi, ni ake gbla mei ajwenɲmɔ keya majɪ ni kpaako amɛ nàà amɛ hieyaa le aɲɔ. Ato he gbejainɔ koni enye ewie nɔfɛɛno ni kɔɔ ɲshɔ ke nui krokomei amlɪ loi anitsumɔ he. Eke mei fɛɛ ni nu mli loi jarayeli ká amɛ tsui nɔ tamɔ INGOs, CSOs, NGOs, nikasemɔ kui srɔtoi ke aɲkroaɲkro nitsumɔi srɔtoi wieɔ. Gbei srɔtoi ni nu mli loi jarayelii bibii letsɔɔ nɔ amɛ tsuɔ nii hewo le, amɛ jɛameyi ni amɛnaa amɛ ake amɛ nɔ be. Ye ekomefeemɔ ke fanɲ mli le esa ake maɲ le anyɛ atɔɔ nɔni adamɔ nɔ atɔɔ ake nu mli loi jarayeli ko ji bibioo, ni esa ake enye edamɔ gbetsɔwɔ wolo nɛɛ nɔ, ni agbene hu amɛ nye amɛ tsɔɔ mei pɔtɛɛ ni abaanyɛ akɛɛ akɛ "amebe yelikebual" le, ake ni wolo nɛɛ wieɔ amɛ he titri le. Atɔɔ gbetsɔwɔ wolo nɛɛ shishi ye gbe ni ke maɲ mlai ke nitsumɔ he gbejienɔtoo he mlai kpaɔ gbei.

3. SHISHITOO MLAI KEHÁ GBETSƆƆMƆ

GbetsƆƆmƆ nɛɛ damƆ shishitoo mlai nyɔŋma ke ete (13) nɔ. Amɛ damɔjɛŋmajidesai ahɛgbɛi taomɔniianɔ, nu mli loi jarayeli yɛ gbɛ ni ja nɔ taomɔnii, ke gbɛi anɔ ni akwɛɔ nii anɔ jogbaŋŋ, be mli ni asusɔ kui ni be yelikebualɔi ni akpoo amɛ ke agbɛnɛ hu niyenii fale ni sa ni abaaya nɔ aná lɛ nɔ.

Shishitoo mlai nɛɛ ji:

1. Adesai ahɛgbɛ ke woo
2. Bule keha kusumi
3. Niamli ni ajiee
4. Pɛpɛɛɛ ɲmɛɛ yɛ bɔɔ su naa ke jalesaneyeli
5. Jalesaneyeli ke pɛpɛɛɛ ɲmɛɛ
6. Niamlibimɔ ke he ni ake wɔɔ mli
7. Mla nɔyeli
8. Niŋ ni afeɛɛ ke teɛɛ
9. Akuntaa ni aabu
10. Shika heletemɔ, shihile ke akutso mli kuramɔ
11. Ni abaatsu nibii fɛɛ ahenii yɛ gbɛ ni mɔɔ shi nɔ.
12. Shihile he sɔi
13. Omanyɛ ni aaye yɛ shihile ke shika heletemɔ mli

4. TSAKPÁÁ NI EKE MAJI KROKOMEI AMLAI YƆƆ

Esa ake atɔɔ SSF gbetsƆƆmƆ wolo lɛ shishi ni ake tsu nii jogbaŋŋ yɛ gbɛ ni ke hɛgbɛi ke gbɛfaŋnɔ ni esa ake atsu he nii yɛ majimaji amlaianaa lɛ akpa gbee, ni wɔjɛ wɔtsuiŋ wɔjie bule ni mli kwɔ kpo wɔtsɔɔ kpokpai ke jɛŋmaji amlai lɛ ni wɔke tsu nii.

GbetsƆƆmƆ wolo nɛɛ baanyɛ aye abua beni afeɔ tsakemɔi ni baaha awo mlai hee loo ake eko afata ememei lɛ ahe ke agbɛnɛ, gbetsƆƆmƆ ni ake haa keha nibii akudɔmɔi lɛ. Enɛɛmɛi fɛɛ sɛɛ lɛ, eka ba lɛ kɔkɔkɔ ake abaanu gbetsƆƆmƆ ni yɔɔ wolo nɛɛ mli lɛ shishi ake ebaa hɛgbɛi loo gbɛfaŋnɔ ni jɛŋmajiamlai ke háá lɛ shi, aloo ni eha agbo nɔ toi.

5. NŶYELI GBEJIANŶTOO NI KWƆ NU MLI LOI JARAYELII BIBII KE AMƆ NIBII AKURAMŶ NŶ

A. NŶYELI GBEJIANŶTOO KPAKPA

NŶyeli gbejianŶtoo ni kwƆ nibii anŶ jogbanŶ le ji nŶni haa ashƆ otii tamŶ: Shihile ke shika ke kusumi hieyaa he,ni ehaa ayŶse adesai ahegbei ni nu mli loi jarayelii bibii akutsei le yŶ. Esa ake nitsumŶ mli hegbei ni ake baahá numli loi jarayelii bibii akutseile afee nŶni sa ye hebuu gbefanŶ, pƆpƆpƆ ɣmƆ ke shihile ke kusumi naa, keha nibii ni nu mli loi jarayelii bibii le yŶ,hei ni ayaa woo ye,shikpŶji ni benke nui le ke agbene hukoi ni yŶ nui nƆe ahe le. Esa ake agbla jwƆnŶmŶ keya nitsumŶ mli hegbei ni ake haa yei le anŶ jogbanŶ. Esa ake akadi nitsumŶ mli hegbei fƆe ni yŶ le, anŶmala ashwie shi ni ake tsu nii.Dani abaafƆe enƆ le, ebio ni ke ebaahi le adamŶ mla le nŶ asusu mei le akusumiloo woo yaa he mlai ni amƆ baasumŶ, ke agbene, manŶ le mli bii le ke akutsei bibii le ahe jogbanŶ. Esa ake akwe ni ake hegbei ni yei ená ye tsakemŶ ni afee ye mlai le amlai le afata gbetsŶŶmŶ ni ake há ye kusumi naa le he. Esa ake akadi nitsumŶini numli loi jarayelii bibii akutsei le ke shikwƆebii le tsuŶ koni amƆ hani nui sŶtoi ni yŶ amƆ shihilehei le ke agbene,ɣshŶ naa akutsei le adamŶ shiekonŶ, abaa emli nibii ayi, abu he, ni afee ekome ke kura le. Ye hei ni manŶ le shikpŶji loo shikpŶ le ke emli nibii yŶ ekudŶmŶ shishi le, esa ake amƆ susu otii ni mamŶ mei le ahie ni kŶ shihile ke shika ke agbene shihilehei le ahe titri ye akutsei ni nu mli loi jarayelii bibii le ke tsuŶ nii aloo eyŶ amƆ kudŶmŶ shishi le he jogbanŶ dani amƆ wo nitsumŶi ahe mlai.

Ake gbƆnŶmei ni mŶ diƆntse aasumŶ ake ehala keha nu mliloi jarayelii bibii le aloi mŶmŶ ye manŶ le nui le amlai le afata Article 6:18 ni yŶ jenba he mlai keha nu mli loi jarayeli ye gbƆ ni ja nŶ le he.YƆ nakai feemŶ mli le, esa ake manŶ le ahá gbetsŶŶmŶ. Ake nŶkwemŶnŶ le, dani manŶ le baa kpanŶ ake, eke nibii ni eyŶ le baaha mei krokomei le, esa ake esusu gbefanŶnŶ ni nu mli loi jarayelii bibii akutsei le yŶ ye mli le he dá.

Jarayelbi krokomei yaa nŶ amƆ ke nu mli loi jarayelii bibii le peƆ amƆ shihilehei le ahe, ni enƆ ke naataamŶi baa. Esa ake manŶ le akwe ni eke yelikebuamŶikredƆe ahá nu mli loi jarayelii bibii le, shi jee ni ebaa jie amƆ ye amƆ shihilehei lekeke, aloo ebaaku amƆ nitsumŶ gbƆhamŶ he mlai le mli aloo ni ebaatswa atse afŶ po. Ye be mli ni amamŶ tsui wuji le, esa ake manŶ le abi niamli jogbanŶ ni efee niamlitaomŶ ni sa ye yelikebuamŶi aloo awui ni ebaaye nu mli loi jarayelii bibii le he.

Keji ake, ake nu mli loi jarayelii bibii le miipele nii ahe le, esa ake manŶ le atsu he nii oya nŶnŶ ye gbƆ ni hanŶ afite shika babaoo, shi abaatsu he nii ye gbƆ ni mŶ shi nŶ, agbene hu ni amƆ ke gbejianŶtoo ni mŶ shi tamŶ, nibii ni ashŶ ye amƆ deŶ le anajianŶtoo, ke ni aasaa,aloo ato nibii ni afite le najianŶ ekonŶ atsu nii.

Mei ashihilehei ni ɣmƆ amƆ ye adebŶ naa oshrai aloo naataamŶi ni haa ayƆ awui efa waa ye nu mli loi jarayelii bibii akutsei le amlai. Esa ake manŶ le afee nŶfƆenŶ ni eenye, koni hei ni afŶ woo yaa ye ke ɣshŶ naa shikpŶji le adamŶ shi ekonŶ,be mii ni amƆ susu woo yaa nibii ayibaamŶ he le. Ye shihilei nƆe hewŶ le,esa ake aná gbƆi ni aatsŶ nŶ aye abua mei ni atƆ shi awŶ amƆ adesai ahegbƆile koni no ahá amƆ ná shidaamŶ ekonŶ ni agbene le, abule hianŶ ni akwƆ ye yei anitsumŶ hegbei ni ashŶ ye amƆ deŶ le shishi.

B. NIBII AYIBAAMO KE ENO KWEMO JOGBANŊ

Esa ake aná gbejianɔtoo keha nibii ayibaamo ye be kplanŋ mli kehá, nu mli loi jarayeli nibii ke nitsumo ye gbe ni ja no ke agbene gbetsɔɔmɔi ke hegbei ni anáá ye nu mli loi jarayelii bibii mli le ni ake baa tsu nii jogbanŋ. Hegbei ni aaná le ke sɔi nyie. Pɛpɛɛɛ ɲmɛɛ ye nɔyeli hegbeiamli le biɔ ni agblaa jwɛɲmɔ keya nibii ayibaamo ke eke nitsumo ye gbe ni ja no le no.

Esaaa ni gbei ni nu mli loi jarayelii bibii tsɔɔ no ame mɔmɔɔ loi le feɔ nɔni baaye shihilehei le aloo nibii krokomei ni berke le awui. Esa ake nɔyelii ni yɔɔ maji ni nu mli loi jarayelii bibii yɔɔ mli le aye abua ame ni amenye ame baa ame nibii ayi. Be mli ni maŋ nɔyelii nɛɛ toɔ nibii ahe gbejianɔ, ame susuo nii ahe, ke be ni ame ke gbetsɔɔmɔi hei haa keha nibii kuramo le, esa ake ame ɲme gbe koni akutsei nɛɛ ke ame he awo mli, ni ame kwe ni ame ka jie yei ke kui ni be yelikebualɔi le ye gbejianɔtoo le mli. Ye maŋ fee mli peimo naa le, esa ake maŋ le awo mei le hewale ni ame ke ameha awo nɔyeli gbejianɔtoo le mli.

Esa ake maŋ le ato gbejianɔ ko ni sa kehá nu mli loi jarayelii bibii le akwemo, ekudɔmɔ ke hiɲmei ni baa hi he (MCS) ni ewo nakai feemo hewale. Esa ake maŋ le ke fee oti ni ma ehie ake ebaafite, ermaŋ gbe, ni ebaa fo woo yaa gbei fee ni teɔ shi woɔ maŋ mlai ke fiteɔ nii le see. Ni esa ake nu mli loi jarayelii bibii le afi MCS le see, ketso nɔyelii le atoi no ni ame baa wo oya keji ame na noko ni baaye abua ame nitsumo le.

Maŋ le atso ye faŋ mli gbefanɔ ke sɔi ni esa ake mɔfeemo ni yɔɔ gbejianɔ too le mli atsu, ni esa ake edamo maŋ mlai le ano. Esa ake nu mli loi jarayelii bibii le aná najianɔdaamɔɔi ye akutsoŋ, maŋ kui ni he esa le, ke kui krokomei le atɛŋ, ni ame ná gbefanɔ ye yɲkpei ke mlai fee ni abaawo le mli bei fee bei.

Koni akewo ekome ni afeɔ ke tsuo nii hewale le, esa ake maŋ le ke nu mli loi jarayelii bibii le afee ekome ke fi hii ke yei ni tsuo loi he nii, nibii ni ame feɔ dani anáá loi le, ke be ni aná loo le see le, koni ame ke ame nilee aye abua, ni agbene huametsɔɔ ame susumɔi ke nibii ni he hia ame.

Esa ake maŋ le akwe ni ebu akutsei ni nu mli loi jarayelii bibii yɔɔ mli le agboshinii le ahe ehá ame, bei fee bei ni abaa teke ame husui le, ke beni naagbai ni kɔɔ nu husui ahe ke nibii jaramo baaba le.

Esa ake maŋ le atsi ehe ye mlai ke shika gbejianɔtoo ni baa ha mei ke ame he awo nu mli loi nitsumo le mli tuutu, ni no há atee woo fe nine, koni akaye nu mli loi jarayelii bibii le awui.

6. HIEYAA YE NITSUMOMLI, NITSUMO NAMO KE NITSUMO NI BULE YOO HE

Dani Nu mli loi jarayelii bibii baaya ame hie ni akwe no jogbanŋ le, ebio ni agbla jwɛɲmɔkeya efái le fee no. Esa ake maŋ le awo hewale ni ake shika afi gbomɔtsoŋ hewale namo, wolo kasemo, woloŋ lee, elektronik ke nitsumo, ke hesai krokomei le aseɛ.

Esa ake maŋ le ato gbejianɔ ehá nitsulɔi fee ni yɔɔ nu mli loi jarayelii bibii amlɔi le, ke há ame shweshweeshwe shihile ye shika gbefan. Ebio ni maŋ le afi gbejianɔ ni ato kehá hieyaa ye shikatoo, shika faa, ke agbene ɲshɔransi ni afeɔ le mli le, ni esa ake yei hu aná he see.

Esa ake mei fee ayɔse ake ato nibii fee ni kɔɔ nu mli loi jarayelii bibii le ashika he le he gbejianɔ jogbanŋ ni eji gbejianɔtoo niakpeleɔ no hu.

Esa ake maṅ le ato nitsumɔi ni sa he gbejianɔ ehà meì fɛɛ.

Esa ake maṅ le aya nɔ aye ebua meì, ni amɛ ya nɔ amɛ yɔse hegbei ni nu mli loi jarayelii bibii le yɔɔ le, ni amɛ kwe ni emli nitsulɔi le aná shihile kpakpa. Ye nibii fɛɛ ahe susumɔ, niamli ni ajieɛ ke shika he gbejianɔtoo ni yeɔ ebua naa le, esa ake maṅ le akwe ni nitsulɔi nɛɛ aná shika ni sa amɛ ye amɛ nitsumɔ le naa, keshika ni ake jeɔ nitsumɔ shishi ke ekuramɔ. Maṅ le ke yelikɛbualɔi krokomei le akwe ni nitsulɔi nɛɛ aná hegbei krokomei keha skika námɔ. Niesa ake ato nibii ahe gbejianɔ bɔni baahá akutsei ni nu mli loi jarayelii bibii yɔɔ mli le anitsumɔile afee mleo keha amɛ.

Gbefàà keha shika taomɔ ji nifeemɔ ko ni ebu. Esa ake maṅ le ayoo nibii titri ni háá ni atɛkeɔ husui ni ayaa woo ye mli le, ke nɔni jeɔ mli kɛbaa le, ni atsu he nii.

Esa ake maṅ le atsu nibii ni wɔɔ mɔ hela loo yeɔ awui ye nitsumɔ mli, nibii ni ke mɔ wala wɔɔ oshira mli ke agbene hu nitsumɔ he mlai ni etsɔɔɔ mɔ he susumɔ le he nii. Esa ake maṅ le akwe ni efà mɔ nɔ ni anyeɔ koni etsu nii ke agbene hu nii ni atsuo ketɔɔ nyɔmɔ najianṅ le shishi.

Esa ake maṅ le ahá skul yaa afee mleo, ni eto tsui ke nikasemɔ nibii ahe gbejianɔ, ni eke tsɔɔ ake gbekebii awɔsɛɛ kpakpa namɔ ke amɛ wolonṅ nikasemɔ he hia.

Esa ake nu mli loi jarayelii bibii le ashweshweeshwe shihile ke amɛ hebuu kejeɔ nitsumɔi mli oshrai ahe le afata gbejianɔ fɛɛ ni atoɔ kehaa nu mli loi jarayelii akuramɔ le ahe.

Ke sane naataamɔi ni haa ayeɔ awui ba le, esa ake maṅ le abu meì fɛɛ ni nu mli loi jarayelii bibii ká amɛ tsui nɔ le adesai ahegbeike agbene amɛ woo he.

7. NI AHÁ JARA AHI HE, BENI AMɔMɔ LOI LE AGBENAA KE JARAYELI

Esa ake mɔfɛemɔ ayoo nitsumɔi ni fá ni kweɔ koni anye ahɔɔ loi le, ye nu mli loi jarayelii bibii le mli le tsuo. Ye fá ni kweɔ koni ahɔɔ loi le mli le, yei tsuo nitsumɔi le mli otu, ni esa ake meì fɛɛ akadi ene.

Esa ake maṅ le ahá shika ni ake mamɔ tsui keha nitsumɔ le, gbejianɔ ni ato le shishishitoo ke agbene huni akanya, ni akwe ni fá ni kweɔ koni ahɔɔ loi le adamɔ shi shiṅṅ.

Esa ake agbla jweṅmɔ keya kui srɔtoɔi ni yɔɔ, ni kweɔ woo yaa, ke nu mli loi ahe nitsulɔi le anɔ lenɔ.

Ebiɔ ni aná gbei ni ake baafo nyɔmɔ ni abɔɔ ye nihɔɔmɔ mlile sɛɛ, ni aha loi le aná jara moṅ.

Ye akutsei, kpokpai ke jerɔmaji ajaji anɔ le, esa ake maṅ le awo hewale ni aye jalɛsane ni agbene aka jie niamli hu ye nu mli loi jarayelii bibii le anibii ni amehɔɔ le mli. Ni aawo hewale ni ake maji krokomei aye nu mli loi he jara le etsɔɔɔ ake meì ni be nɔko tsɔ, shi nu mli loi nɛɛ he hiaa amɛ waa ye amɛ daagbi niyeli ke amɛ gbɔmɔtsɔṅhewale kpakpa namɔ mli le apiṅ.

Esa ake ajara seɛnamɔi ni anaa ye jara ni ake maji krokomei yeɔ le ye jale naa, ni aná gbei ni hi jogbanṅ ni abaatsɔ nɔ afo jaranɔ hiamɔnii ni adio sɛɛ ke yaa woo fe nine ni yeɔ awui waa le sɛɛ.

Ebiɔ ni asusu shihilei, adesai aterɔ sharamɔ ke nibii krokomei ni sa hesusumɔ jogbanɔ le he, ni adamɔ nomei anɔ beni awoɔ mlai ke beni atoɔ gbejianɔ koni ake yɔse pinɔni ni majimaji aterɔ jarayeli kebaa nu mli loi jarayelii bibii le ashihile, amɛ kusumi, niyenii ayibaamɔ ke danɔmaa nɔ le ni afo see kwraa.

Esa ake manɔ le akwe ni mei fee ni yɔɔ gbefanɔ ye nu mli loi jarayelii bibii le amlɔ le aná amanieboi ni sa, ni kɔɔ jarayeli he le ye be ni sa mli.

8. PEPEREPE NMEE YE BOO SU NAA

Esa ake nu mli loi jarayelii bibii le ke peperepe nmeɛ ye boɔ su naale afata gbei fee ni ametsɔɔ nɔ ameyeo omanyɛ le ahe. Esa akemanɔ le atsu esɔi fee ni damɔ adesai ahegbeinɔle he nii, ni agbene hueha gbejianɔ kpakpai ni ato ahá yei le atsu nii.

Ebiɔ ni ato gbejianɔ pɔtɛɛ ko, ni akɛfo hiankwemɔ ni ake shiɔ yei le see. Esa ake ahá peperepe nmeɛ ye boɔ su naa ahe shi, ketsɔ nibii akudɔmɔ he gbejianɔtoɔ, mlai ni aawo ke agbene ni aajaje nɔni ke yinɔtoɔ kpakpai nɛɛ kpááá gbee le.

Bɔni afee ni ana keji “mlai le, nibii akudɔmɔ he gbejianɔtoɔ ke agbene hunibii ni afeo koni ehá aná bule keha yei, ni anme peperepe ye boɔ su naa le” mli tsu nii le, esa ake aná gbejianɔtoɔ ko ni ake baatao mli.

Esa ake aná njaatsɔi ni he hiá, ni agbene huesa keha yei le anitsumɔ.

9. OSHARAI KE KOOYOO TSAKEMO

Esa ake, ake oyaiyeli ke hiedɔɔ awuu ashi kooyoo tsakemɔ. Ebiɔ ni agbala jwɛnɔmɔ keya nu mli loi jarayelii bibii ni yɔɔ nshɔ kpɔi anɔ le nɔ jogbanɔ. Ehe mli hia ni gbejianɔtoɔ le fee afee ekome, ni ake tsu nibii fee ahe nii ye gbe ni mɔɔ shi nɔ. Esa ake atso nja keha he ni aatsake awo shihilei srɔtoɔ amlɔ, nibii ashi ni aaba ke yelikebuamɔ ni ake baahá.

Esa ake agbla mei fee ni ke osharai baa nu mli loi jarayelii bibii anɔ le atoɔ. Ebiɔ ni asusu bɔni kooyoo tsakemɔ ke osharai srɔtoɔ le nááloɔ ni amɔmɔ ke ejarayelii anɔ hewale. Ye be mli ni atsuo osharai ni eba le ahe nii keagbene hu beni atoɔ nibii ni efite le ahe gbejianɔ ekonɔ le, esa ake oti le afee ake: nibii baadamɔ enajienɔ anɔ ekonɔ fe tsutsu le.

10. NITSUMO HE MLAI NOYELI, GBEJIANOTOI LE ANOKWEMO KE EKOME NI AAFEE

Koni nu mli loi jarayelii bibii le anye aya ame hie jogbanj le, esa ake manj le ana no hewo ni esa ake ana nitsumoi ahe mlai ni agbene hu ake tsunii.

Esa ake manj le ato gbejianoto ni ekwe ni ake tsunii, beni efeo nakai le esa ake esusu nu mli loi jarayelii bibii le ke noni ame tsuo ke kuraa shikpoji ni benke nui le ahe le he.

Ebio ni manj le ana gbejianotoo ko ni baaha ake nitsumoi he mlai ni koo nsho mli nibii ahebuu, shikpoji ano nui srotoi le ke agbene shihilehei ni benke nui ahe le atsu nii.

Esa ake nu mli loi jarayelii anitsumo he mlai le afee noni baaha nu mli loi jarayelii bibii le ana shihile kpakpa wosee.

Esa ake ana najiangdaamobi potee ko ni akpele ame no ye noyeli hegbei le ke nu mli loi jarayelii bibii le akutsei le aml.

Esa ake kui fee ni nu mli loi jarayeli ka ame tsui no le afee ekome.

Esa ake manj le aha amamo tsui, ni aje nomei aml akudo nu mli loi jarayelii bibii le jogbanj. Ehe mii hia ni jenmaji, kpokpai wuji ke kpokpai bibii le ke ame he ashara koni no aha nu mli loi jarayelii bibii le adamo shi jogbanj.

11. AMANIEBOI, NIAMLITAOMO KE MEI NI AKEAASHARA

Ye fanj mli le, esa ake manj le ana gbejianotoo keha amanieboi anaabuamo ni he baa seenamo beni akpeo yij ni ake baakura nu mli loi jarayelii bibii le anitsumoi le. Dani abaanyekpeyij ni ja le, ebio ni ake mei ashara ni ana amanieboi hu. Esa ake manj le afee nfoeno ni eenye ke fo juu ke fo see, aha ni afee nibii ye fanj mli, ni agbene hu ke naagbai ba le esa ake ashwa mei ni kpeo yij le.

Ye nilee gbefanj le, nu mli loi jarayelii bibii le ye eko, ame haa, ni agbene hu ame naakeo. Esa akemanieboi ni he hiaa keha nu mli loi jarayeli ye gbe ni ja no ke nibii ayibaamo keha hieyaa anamo afee mleo. Esa ake ayoo nilee, kusumi, nifeemoi ke agbene tsoji ni nu mli loi jarayelii bibii yoo le ni anmala ashwe shi.

Esa ake manj le aye abua nu mli loi jarayelii bibii akutsei le - tritri le shikweebii ke yei – ni woo yaa mli amenaa ame danjmaa ye le. Esa ake, ake hegbei ni sa ni ana tam: wiemo hegbei, hegbei ni ana ni haa ake mei sharaa ye akutso mli ke agbene hegbei ni ana ye manj ke hei krokomei ni kwob le atsu nii keha amanieboi hamo ke ehem.

Esa ake manj le ke shika afiniamlitaomoi ni nu mli loi jarayelii bibiile feole see, ni agbene hu, ewo ame hewale niamfee ekome ke bua amanieboi ana, ni ame pei nibii aml jogbanj.

Esa ake maŋ le ahá afee shigbelémɔ jogbaŋŋ, ye be mli ni asusɔ nibii srɔtoi ahe le, ni no ahá meɪ ale gbɛi ni abaanye atɔ nɔ aha pɛpɛpɛ ŋmɛɛ ahi sɛɛnamɔi ni hii ke yei fɛɛ náá ye nu mli loi jarayelii amlɪ le. Koni ayɔse gbɛfaŋɔ ni nu mli loi jarayelii bibii tsuɔ le ni agbɛnɛ hu ahá meɪ babao ale niyenii mli hewale ni anaa ye loi ayeli mli le, esa ake maŋ le awo meɪ hewale ni amɛye nu mli loi ketsɔ meɪ ni heɔ le ni aatsɔɔ amɛ nii le nɔ.

12. NI AAHÁ NYEMɔI NI AYɔɔ LE AYA EHIE

Esa ake ahá nyemɔi ni mɔ yɔɔ ake ekeakpe yiŋ le aya hie.

Ebiɔ ni maŋ le ahá nyemɔi ni nu mli loi jarayelii bibii le yɔɔ le aya hie koni no ahá amɛ ná hegbei ni baa ye jaji anɔ le he sɛɛ.

Ni aahá nyemɔi aya hie le jee mokomenifeemɔ. Dani abaanye aná hieyaa, ni aye omanyɛ ye ekome ni afeɔ kekuraa nibii amlɪ le, ebiɔ ni aná nilee ke nyemɔi ni sa.

13. NI AAWO EKE NITSUMɔ HEWALE KE HIŋMEI NI AAHI HE

Awo meɪ fɛɛ ni SSF gbetsɔɔmɔ wolo le kɔɔ amɛ he le hewale ni amɛke tsu nii.

Jɛŋmaji ekomefeemɔ le kegbejianɔtɔini kwɛɔ nibii nɛɛ anɔ le afi maji ni mli sumɔ ake amɛke gbetsɔɔmɔi nɛɛ atsu nii le asɛɛ.

Esa ake maŋ le ke kui krokomeɪ le afee ekome ke gbla meɪ ajwɛŋmɔ keba gbetsɔɔmɔ wolo nɛɛ nɔ, ni amɛjara nɔni afee ekanemɔ mlɛo le ke agbɛnɛ hunɔni atɔɔ shishi ketee wiemɔi krokomeɪ amlɪ le.

Esa ake ayɔse nɔ hewɔ ni ehe mii hia ni hiŋmeɪ ahi nibii anɔ le. Esa ake meɪ ni nu mli loi jarayelii bibii le akutsei le ekpɛle amɛ nɔ ake amɛ najianɔdaamɔlɔi le, ke amɛ he awo gbɛjianɔ srɔtoi ni atɔɔ ni no baaye abua ni ake gbetsɔɔmɔ wolo le atsu nii, ni agbɛnɛ hiŋmeɪ ahi he le mli.

Ye gbɛjianɔ srɔtoi ni atɔɔ keha jɛŋ muu fɛɛ yelikebuamɔ le, esa ake FAO le awo efeemɔ hewale ni efi sɛɛ.